

QƏNİRƏ ƏSGƏROVA*

AZƏRBAYCAN İNGİLİSSÜNASLIĞINDA GƏNC TƏDQIQATÇILAR

Məqalədə naxçıvanlı gənc tədqiqatçıların ingilis dili üzrə apardıqları tədqiqatları incələnməmişdir. Məqalədə Rəcəb Cəfərlinin “Müasir Britaniya slenqinin semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində ifadə yolları” tədqiqata cəlb edilmiş, ingilis dilindəki slenq leksikası və onun Azərbaycan dilində ifadə formalarına bir aydınlıq gətirilmiş və insanların dilin qeyri-rəsmi layına daha çox müraciət edildiyinə diqqət çəkilmiş, dil inkişaf etdikcə slenq leksikası inkişaf etdiyi, slenqlərin yetərinə geniş, zəngin, rəngarəng olduğu, bəzi ifadələr slenq xüsusiyyətini itirərək ümumişlək sözlərə çevrildiyi, bəzi ümumişlək sözlər də müxtəlif sosial təbəqələr tərəfindən istifadə edilən slenqlərə çevrilməsi qənaətinə gəlinmişdir. Gənc tədqiqatçı Yasin Babayev ilk dəfə sistemli şəkildə ingilisdilli lüğətlərin yaranmasını, quruluşunu, inkişaf yolunu, ingilisdilli lüğətlərin tipologiyasını tədqiq etmişdir. Məqalədə tədqiqatçının ingilis leksikoqrafiyasının inkişaf dövrü və mərhələlərini araşdırmasına, lüğətlərin növlərə bölünməsinə ən optimal səbəblərinin incələməsinə və əsaslı faktlara əsaslanaraq təhlil etməsinə diqqət çəkilmişdir. Eyni zamanda Türkan İsmayılının ingilis dilində affirmativliyin koqnitiv baxımdan incələnmə məsələləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər : slenq, ingilis leksikoqrafiyası, affirmativlik, R.Cəfərli, Y.Babayev, T.İsmayılı

Giriş

Azərbaycan alimləri hələ çox-cox əvvəllər digər dillər üzrə tədqiqatlar aparmış, ərəb və fars dilçiliyinin inkişafında öz xidmətlərini göstərmişlər. Hələ X əsrdə ərəb dilçiliyi ilə bağlı əsər yazıb ərəb dilçiliyinin inkişafına kömək etmiş, sonralar isə fars dili üzrə tədqiqatlar aparmışlar. Fars dilçiliyinin əsasını azərbaycanlı şəxsiyyətlər qoymuşlar. Uzun müddət fars dilçiliyinin inkişafına təkan vermişlər. Son dövrlərdə german dilləri üzrə tədqiqatlar genişlənmiş, xüsusilə ingilis dili tədqiqatlarına maraq artmışdır. İngilis dilinin bu və ya digər sahəsinin monoqrafik araşdırılması dilçilik elmimizin, eyni zamanda ingilis dilçiliyinin inkişafına kömək etmişdir. Belə ki, gənc tədqiqatçıların elmi dissertasiyaları bu yöndə uğurlu irəliləyiş sayıla bilər. Bu işlər get-gedə daha da genişlənməkdədir. Bu tədqiqatlar həm nəzəri, həm də tətbiqi dilçilik üzrə araşdırmalara aiddir. Naxçıvanlı gənc dilçilərin tədqiqatları da ingilis dilinin müxtəlif istiqamətlərini əhatə edir.

Rəcəb Cəfərlinin “Müasir Britaniya slenqinin semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində ifadə yolları”

İngilis dilində dilin qeyri-rəsmi layın və layın bir növü olan slenqlərin tədqiqata cəlb edilməməsi, liqvisitik tədqiqatlarda təsnifatı, təhlili, leksik-semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması təkcə ingilis tədqiqatçıları deyil, eyni zamanda azərbaycanlı dilçilərin diqqətini çəkmişdir. Gənc tədqiqatçı alim Rəcəb Cəfərlinin “Müasir Britaniya slenqinin semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində ifadə yolları” (2) dissertasiya işində müasir dilçilikdə araşdırılmayan qeyri-rəsmi layın növü olan slenqlərin semantik xüsusiyyətləri öyrənilir, məna növləri, tematik təsnifatı incələnilir. Tədqiqatçı slenq anlayışının dildə təzahürü, onun mənşəyi, slenq anlayışının formalaşması, təşəkkülü və inkişaf dövrləri çoxsaylı mənbələrə istinad edərək geniş şəkildə şərh etmişdir.

Tədqiqatçı ingilis dilinin lüğət tərkibinin üslubi fərqləndirilməsində qeyri-rəsmi layın dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə səbəb olan növləri rəsmi və qeyri-rəsmi lay kontekstində sistemli şəkildə izləmiş, rəsmi layın dilin leksikonunda yerini və təsirini izah etmiş, qeyri-rəsmi layın xüsusi ilə də, slenq fenomeninin növ kateqoriyasının geniş təsvirini vermişdir.

Üçüncü fəsil “Britaniya slenqi: semantikasi, tematik təsnifatı və dilimizdə qarşılığı” adlanır. Fəslin birinci yarım fəslində semantikanın slenq leksikonunun zənginləşməsində təsiri geniş izah edilmiş, ikinci yarım fəsilə isə müxtəlif lüğətlərdən, ədəbi əsərlərdən və elektron mənbələrdən istifadə edərək slenqlərin ana dilimizdə qarşılığı və ifadə formaları təsvir olunmuş və slenqlərin tematik təsnifatı təqdim edilmişdir.

Diqqəti çəkən cəhətlərdən bir budur ki, ingilis dilindəki slenq leksikası və onun Azərbaycan dilində ifadə formalarına bir aydınlıq gətirilmiş və insanların dilin qeyri-rəsmi layına daha çox müraciət edildiyinə diqqət çəkilmiş, dil inkişaf etdikcə slenq leksikası inkişaf etdiyi, slenqlərin yetərinə geniş, zəngin, rəngarəng olduğu, bəzi ifadələr slenq xüsusiyyətini itirərək ümumişlək sözlərə çevrildiyi, bəzi ümumişlək sözlər də müxtəlif sosial təbəqələr tərəfindən istifadə edilən slenqlərə çevrilməsi qənaətinə gəlinmişdir. Tədqiqatçı Rəcəb Cəfərli

müasir Britaniya slenqlərini dövrlər üzrə araşdırmış, onun inkişaf mərhələlərinə göz atmış, XX əsrə qədərki dövrdə Britaniya slenqinin tədqiq tarixini incələmiş, XX–XXI əsrdə müasir Britaniya slenqinin ingilis dilində yerini, işlənmə məqamlarını, tədqiq coğrafiyasının, insan təfəkküründə yerini müəyyənləşdirmiş, tematik qruplara bölmüşdür. Müəyyənləşdirilmişdir ki, britaniyalıların dilində olduğu kimi, ingilisdilli digər xalqların dilində də slenqlər işlənməmiş, amma bunlar eyniləşdirilə bilməz. Slenqlər dilin aktiv fonduna daxil ola bilər, yəni dilin zənginləşdirə bilər, formasiyalar dəyişəndə, ictimai münasibətlər nəticəsində passivləşib arxaikləşə bilər, fərqli sosial qruplar tərəfindən istifadə olunması nəticəsində slenqlərin məna növü zənginləşir, bunun nəticəsində slenqlərdən istifadənin üç funksiyasını mövcudluğu irəli sürülür.

Bu tədqiqat ingilis dilində slenq anlayışının elmi-nəzəri əsasda incələnməsi bu sahədə müasir düşüncələri genişləndirər, tərcümə və lüğətçilik baxımından əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Yasin Babayev “İngilisdilli lüğətlərin tarixi, quruluşu və tipologiyası”

Azərbaycanda lüğətçiliyin tarixi çox qədimlərə gedir. Deyə bilərik ki, Azərbaycan dilçiliyinin tarixi leksikoqrafiyadan başlayır, ancaq bu leksikoqrafiya Azərbaycan dili üzrə deyil, ilk Azərbaycan dilçiləri ərəb və fars dillərinin lüğətlərini, əsasən, izahlı lüğətlərini tərtib etmişlər. Professor Ə.Rəcəbli göstərir ki, istər ərəb, istərsə də fars dilçiliyi bu məqamda Azərbaycan dilçilərinə minnətdar olmalıdırlar (5,148). Sonra bu sahədə rus dilinə meyil güclənir. Son dövrlərdə ingilis dilinin geniş yayılması, ingilis dilinin leksikoqrafiyasına marağın artmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan dilçiləri müasir dövrdə ingilis dilli lüğətlərin tarixini də araşdırmışlar. Gənc tədqiqatçı Yasin Babayev “İngilisdilli lüğətlərin tarixi, quruluşu və tipologiyası” mövzusunda yazdığı dissertasiya işini müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdir (1). Tədqiqatçı ilk dəfə sistemli şəkildə ingilisdilli lüğətlərin yaranmasını, quruluşunu, inkişaf yolunu, ingilisdilli lüğətlərin tipologiyasını tədqiq etmişdir. Tədqiqatçı ingilis leksikoqrafiyasının inkişaf dövr və mərhələlərini araşdırmış, ingilis dili leksikoqrafiyasının “qızıl çağı” mərhələsinə göz atmış, leksikoqrafiya tarixini şərti olaraq dövrlərə bölmüş, birinci dövrdəki (qlossarizasiya) sadə, ikidilli əlyazma şəklində olan sözlüklər olduğuna diqqət çəkmiş, ikinci dövr “çətin sözlər lüğəti dövrü”ndə leksiqorafik anlaşılmayan vahidləri, çətin anlaşılan ifadələri bir-birindən çətinliklə fərqləndirilən sözləri öyrənməklə məşğul olduqlarını, ilk birdilli lüğətlər olduqlarını müəyyənləşdirmişdir. Digər dövrü müasir “elmi və ya elmi tarixi” mərhələ adlandırılan dövrü Y.Babayev nəzəri cəhətdən incələmiş, qlossarizasiya və çətin sözlər lüğətini leksikoqrafiya tarixində ayrıca mərhələ kimi dəyərləndirmişdir. Bu bölmədə ingilisdilli lüğətlərdə normativ mərhələdə lüğətlər dil tarixinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilmiş, praktik hissədə isə üç dövrə-tarixi dövrə bölünməsi nəzəri cəhətdən araşdırılmış və təsbit olunmuşdur.

Gənc tədqiqatçı ingilis dilli lüğətlərin tipologiyası və onların təsnifi parametrləri adlanan ikinci fəslində ingilis dili lüğətlərin növləri bölməsində lüğətlərin təsvirindən, təsviri mövzusunda asılı olaraq ensiklopedik və linqvistik tiplərə bölünməsinə diqqət etmişdir. Tərcümə, birdilli, ikidilli, çoxdilli lüğətlərdən bəhs etmiş, tərcümə lüğətləri funksiyalarına və adresat statusuna bölünməsinə qeyd etmişdir. Lüğətlərin növlərə bölünməsinin ən optimal səbəbləri tədqiqat işində araşdırılmış və əsaslı faktlara əsaslanaraq təhlil edilmişdir.

Bildiyimiz kimi, müasir dövrümüzdə texnoloji yeniliklərin verdiyi imkanlardan leksikoqrafiyada da geniş istifadə olunur. Elektron lüğətlər hazırlanması, istifadəsi leksikoqrafiya üçün əsas mənbə rolunu oynayır. Dissertasiya işində elektron lüğətlərin əhəmiyyəti, onlarda axtarışın sürətli olmasının üstünlüyündən söz açılmış, bu lüğətlərin iki növündən bəhs edilmiş, CD-ROM və onlayn lüğətlər incələnməmişdir.

Tədqiqatçı ingilis dilinin leksikoqrafiyasında lüğətləri təyinatına, əhatə dairəsinə, mövzusunda görə təsnif etməyi irəli sürür, bir çox lüğətləri nümunə göstərir, müəllif ingilis dilində olan “Atalar sözləri”, “Sitatlar” lüğəti kimi lüğətləri həcminə görə mükəmməl, məlumat kitabçaları adlandırır. Bunları lüğətlərin xüsusi növü hesab edir, bu lüğətlərin bu və ya digər dil hadisələrinin istifadə olunması ilə xarakterizə edilməsinə, həm də nitqdə rast gəlinən dil daşıyanın səhvlərini məlumat kitabında qeyd olunduğuna diqqət çəkir. Tədqiqatda tezlik lüğətləri, ideoqrafik, əks əlifba lüğətləri də tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın üçüncü fəslində ingilis dilli lüğətlərin strukturuna aiddir. Burada ingilis leksikoqrafiyasında lüğətin struktur və sözlüyü, “lüğət definisiyası”, “Sözlüyün tərtibi və prinsipləri”, “Sözün mənasının təsvirində istifadə edilən leksikoqrafik vasitələr” adlanan bölmələrdə ingilisdilli lüğətlərin struktur problemləri, tərtib zamanı strukturla bağlı qarşıya çıxan məqamlar elmi-nəzəri cəhətdən tədqiq edilmiş elmi nəticələr əldə edilmişdir. Tədqiqatçı müasir mərhələdə sosial həyatın bütün yeni proseslərini əks etdirən, müxtəlif istifadəçilərin tələbatını ödəyən lüğətlərin hazırlanmasının leksikoqrafiyanın mühüm problemlərindən olduğunu irəli sürür, bu lüğətlərin yaradılmasının vacibliyini dilə gətirmişdir. Tədqiqatçı belə qənaətə gəlir ki, lüğətlərin hazırlanmasında vahid metodoloji əsaslarının olmaması bəzən lüğətlərdə qarışıq sözlərə, mövcud yazı qaydalarının pozulması hallarına gətirib çıxarır. Eyni zamanda Yasin Babayev göstərir ki, lüğətlər yalnız dilçilik hadisəsi kimi qiymətləndirilməməlidir. Həmçinin insanlıq mədəniyyətinin çoxsaylı və müxtəlif konseptuallaşdırmaları haqqında mənbə rolunu oynamaqlıdır.

Türkan İsmayılı “Affirmativliyin koqnitiv təhlili (ingilis dili materialları əsasında)”

Bildiyimiz kimi, dilçiliyin inkişafı yeni-yeni dilçilik istiqamətlərinin, yeni dilçilik sahələrinin yaranmasına səbəb olur. Sən dövrlərdə koqnitiv dilçiliyin yaranıb inkişaf etməsi ingilissünaslıqda bir çox qrammatik kateqoriyaların incələnməsini tələb edir.

Azərbaycan ingilissünaslığında affirmativlik kateqoriyasının semantik dərəcələnmə, məna və çoxmənalılığın qütbləşməsi kimi məsələləri də indiyə qədər araşdırılmamış, bu günə qədər koqnitiv dilçilik cəhətbən incələnməmiş, inkarlılıqdan fərqli olaraq affirmativliyin tədqiqi dilçilikdə heç vaxt koqnitiv səviyyədə araşdırılmamışdır. Affirmativlik ilkin olaraq semantik kateqoriyadır. Affirmativlik semantik xüsusiyyətlər daşıyan qarışıq, mücərrəd dil fenomenidir və əhəmiyyətli, fundamental hələ də üzərində az işlənmiş dilçilik mövzularındandır. Gənc tədqiqatçı Türkan İsmayılı “Affirmativliyin koqnitiv təhlili (ingilis dili materialları əsasında)” adlı monoqrafik tədqiqatda ilk dəfə sistemli şəkildə Azərbaycan ingilissünaslığında affirmativliyin koqnitiv aspektdən linqvistik və qeyri-linqvistik vasitələrini, affirmativlik kateqoriyasını funksional-semantik müstəvidə tədqiqata cəlb etmişdir (4).

Tədqiqatçı ingilis dili materialları əsasında müxtəlif dil səviyyələrində koqnitiv affirmasıyanın incələmiş, affirmativliyin semantik hadisə kimi özünəməxsus cəhətlərini aşkar etmişdir. Müəllif qeyd edir: “Affirmativliyin həyata keçməsinin formallığı əsaslı konseptual çeşidlər aid olan semantik funksiyalara əsaslanır. Bunlara tamamlılığın, mövcudluğun, oxşarlığın, məzmunun konseptləşməsi daxildir. Nəinki konkret və fiziki varlıqlar ilə çoxmənalılıq sisteminin mücərrəd xüsusiyyətləri və praqmatik uyumu ilə əlaqəli ediləcək çox şeyi var affirmativliyin. Sintaktik prespektivdən baxsaq affirmativlik mental strukturlar arası əlaqə kimi qəbul edilə bilər, ya da düşüncə nəzəriyyəsinin bir növü kimi sayıla bilər.

Bu praqmatik metafunksiya affirmativliyi konsept cəhətdən mürəkkəb və çoxmənalıdır. Güman olunur ki, əşyaların insan təcrübəsi affirmativliyin qrammatik kateqoriyaların gücləndirən metaforaları doməyn mənbə ilə təmin edir. Affirmativlik kateqoriyası affirmativ cümlələrin bütün mənalərini əhatə edir. Bu da onu həddindən artıq geniş və ümumi kateqoriya edir. Ancaq buna baxmayaraq o sabit metalinqvistik kateqoriyadır, bizim dünya haqqında anlayışımızın koqnitiv kapasitesi ilə çərçivələnən semantik quruluşu vardır” (4, s.163).

Tədqiqatçı T.İsmayılı koqnitiv paradikma səviyyəsində affirmativliyin ilk dəfə olaraq qradial, impilisit, praqmatik vahidləri incələmiş, bu kateqoriyaya koordinatları dəyişkən olan semantiki kateqoriya kimi yanaşmış, affirmativliyi formalaşdırın çoxsaylı konstruksiyaları və yarımkonstruksiyaları hərtərəfli araşdırmışdır. Beləliklə affirmativliyi tamlılıq, təsdiqlilik, əlavə etmə kimi koqnitiv idrak meyarlarına görə təyin etmiş, müxtəlif elmlərlə, xüsusilə psixologiya və fəlsəfə ilə əlaqəsini və onun insanın psixoloji idrakına təsirini müəyyənləşdirmiş, affirmativliyin leksik, qrammatik vahidləri incələmiş, affirmativliyin dərk edilməsində koqnitiv konstruksiyaları təyin etmişdir.

Nəticə

Müasir dövrdə ingilis dilinin dünyada get-gedə daha geniş areala yayılması, insanlar tərəfindən istifadə olunması bu dilin əhəmiyyətindən xəbər verir. Buna görə də ingilis dili ilə bağlı aparılan tədqiqatlar qiymətli dil materialı kimi qiymətləndirilməlidir. Naxçıvanlı tədqiqatçıların ingilis dilinin müxtəlif sahələri ilə bağlı apardığı tədqiqatların təhlili göstərir ki, istər leksikologiya, istər qrammatika, istərsə də lüğətçilik baxımından elmə faydası olan əsərlərdir. Sistemli şəkildə araşdırılan bu tədqiqat əsərləri dilçilikdə müqayisəli araşdırmalar zamanı müraciət ediləcək dəyərli mənbələrdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev Y. İngilisdilli lüğətlərin tarixi, quruluşu və tipologiyası. Avtoreferat, Naxçıvan: 2022
2. Cəfəri R. Müasir Britaniya slenqinin semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində ifadə yolları. Avtoreferat, Naxçıvan: 2022,
3. İsmayılı T. Affirmativlik anlayışının koqnitiv təhlili. Beynəlxalq elmi jurnal Humanitar və ictimai elmlər üzrə I beynəlxalq elmi konfransın materialları (24 iyul 2020-ci il) Bakı: 2020, 162-165
4. İsmayılı T. Affirmativliyin koqnitiv təhlili (ingilis dili materialları əsasında). Avtoreferat. Naxçıvan: 2022, 24 s.
5. Rəcəbli Ə. Azərbaycan dilçiliyi. Bakı: Nurlan, 2007, 416.s.

**Naxçıvan Dövlət Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
email: asgerovaganira@gmail.com*

Ganira Asgarova**YOUNG RESEARCHERS STUDYING ENGLISH STUDIES IN AZERBAIJAN**

The article describes in detail the discusses researches conducted by young researchers from Nakhchivan in the field of English studies. The work of Rajab Jafarli “Semantic features of modern British slang and ways of their expressing in the Azerbaijani language” was involved in the research in the article.

The slang vocabulary of the English language and the forms of its expression in the Azerbaijani language are clarified, it is indicated that people turn more to the informal layer of the language, that slang vocabulary develops as the language develops, slangs are quite wide, rich and colorful, some expressions lose their slang character and become commonly used . It is concluded that some common words have become slang used by different social classes. The young researcher Yasin Babaev for the first time systematically studied the creation, structure, development ways and typology of English dictionaries. The article draws the researcher’s attention to the study of periods and stages of development of English lexicography, analysis of the most optimal reasons for dividing dictionaries into types and based on basic facts. At the same time, Turkana Ismayilli’s work “Problems of analyzing affirmation in the English language from a cognitive point of view” was studied.

Keywords: *slang, English lexicography, affirmation, R. Jafarli, Y. Babaev, T. Ismayilli.*

Ганира Аскерова**МОЛОДЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛИ, ИЗУЧАЮЩИЕ АНГЛОВЕДЕНИЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

В статье подробно описаны исследования, проведенные молодыми исследователями из Нахчывана в области англоведения. Работа Раджаба Джафарли «Семантические особенности современного британского сленга и способы их выражения в азербайджанском языке» была привлечена к исследованию в статье.

Уточнены сленговая лексика английского языка и формы его выражения в азербайджанском языке, указано, что люди больше обращаются к неформальному слою языка, что сленговая лексика развивается по мере развития языка, сленги достаточно широки, богатые и красочные, некоторые выражения теряют свой сленговый характер и становятся общеупотребительными. Делается вывод, что некоторые общие слова стали сленгом, используемым разными социальными классами. Молодой исследователь Ясин Бабаев впервые систематически изучал создание, структуру, путь развития и типологию английских словарей. В статье обращено внимание исследователя на изучение периодов и этапов развития английской лексикографии, анализ наиболее оптимальных причин деления словарей на типы и на основе основных фактов. В то же время исследовалась работа Тюрканы Исмаиллы «вопросы анализа аффирмативности в Английском языке с когнитивной точки зрения» .

Ключевые слова: *сленг, английская лексикография, утвердительность (аффирмация), Р. Джафарли, Я. Бабаев, Т. Исмаиллы.*

AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 18.02.2024**Son daxilolma tarixi:06.03.2024**